

A MODERN JOGÖSSZEHASONLÍTÁS PARADIGMÁI

—

Kísérelt a jogösszehasonlítás tudománytörténetének új értelmezésére

Doktori értekezés tézisei

Fekete Balázs

TÉMAVEZETŐ:

PÉTERI ZOLTÁN, PROFESSZOR EMERITUS

TÁRS-TÉMAVEZETŐ:

VARGA CSABA, EGYETEMI TANÁR

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2009

I. Az értekezés témája és a kitűzött kutatási feladat

A jogösszehasonlítás elméletörténete egyike a komparatistikai szakirodalom legkevésbé kidolgozott területeinek. Az e területen született publikációk közös jellemzője, hogy a legtöbb esetben rész kérdések és résztémák bemutatására törekedtek¹ – például egy meghatározott korszak vizsgálata,² valamely szerző munkásságának elemzése,³ vagy egy adott nemzet összehasonlító jogi eredményeinek áttekintése⁴ –, és így természetüknél fogva hiányzott belőlük az átfogóság igénye. E tanulmányok és könyvrészletek természetesen mind-mind értékes hozzájárulások a jogösszehasonlítás történetének tudományos feldolgozásához, azonban nyelvi és tematikus sokszínűségük megnehezíti egy egységes kép kialakítását a jogösszehasonlítás elméletörténetéről.

A dolgozat háttérben álló kutatás fő célkitűzése annak vizsgálata volt, hogy hogyan és milyen mértékben használhatóak fel a Thomas Kuhn nevéhez kapcsolódó, a paradigma és a tudományos közösség fogalmát középpontba állító tudományfilozófiai irányzat eredményei a jogösszehasonlítás történetének megértéséhez. A Kuhn által megalkotott „paradigmaelmélet” már több tudományág esetében is bebizonyította, hogy segítségével úgy is fel lehet egy tudományterület történetét⁵ dolgozni, hogy az eredmények túlmutassanak a hagyományos, alapvetően lineáris-sematikus, azaz a tudománytörténeti tényeket egyszerűen csak felleltározni és összefoglalni törekvő megközelítéseken. E kutatások ugyanis a tudománytörténet újabb értelmezése mellett a tudományelmélet „végső kérdéseire” is elvezethetnek.

E doktori disszertáció tehát semmi esetre sem törekszik arra, hogy enciklopédikus igénnyel összefoglalja és feldolgozza a modern jogösszehasonlítás történetét, célja sokkal inkább annak illusztrálása, hogy az első pillantásra talán száraznak és feleslegesnek tűnő elméletörténeti kutatás segítségével hogyan kerülhetünk közelebb egy tudományterület legalapvetőbb kérdéseire. A kuhni alapokon végzett elméletörténeti kutatás ugyanis nem csak a jogösszehasonlítás tudománytörténetének megismerésében segíthet, hanem ráirányíthatja a figyelmet olyan alapvető fontosságú kérdésekre is, mint például: mit értünk tudomány alatt, tudomány-e a jogösszehasonlítás egyáltalán, melyek a jogösszehasonlítás céljai és így tovább.

Ilyen értelemben a dolgozatot tehát kettős igények inspirálták, egyrészt a jogösszehasonlítás történetének egy, a korábbiaktól jelentősen eltérő feldolgozására kívánt kísérletet tenni, másrészt azt is kutatásai körébe vonta, hogy az elméletörténeti eredmények segítségével milyen megállapításokat tehetünk a jogösszehasonlítás legalapvetőbb tudományelméleti kérdéseiről.

A kitűzött kutatási feladat az előbbieket értelmében tehát a modern jogösszehasonlítás tudománytörténetének kuhni szemléletű feldolgozása volt, beleértve ebbe a kutatáshoz szervesen kapcsolódó tudományelméleti kérdések vizsgálatát is. E célokat a jogösszehasonlítással foglalkozó szerzők alapművei és az azokhoz kapcsolódó másodlagos

¹ Egyetlen kivételt találhatunk az összehasonlító jogi irodalomban, mely az átfogóság igényével közelít az elméletörténet kérdéseire: CONSTANTINESCO, L.-J.: *Traité de droit comparé I. Introduction au droit comparé*. LGDJ, Paris, 1972. 50-161.

² Pl.: HUG, W.: The History of Comparative Law. In: *Rechtsvergleichung* (hrsg. K. Zweigert – H. J. Puttfarcken). Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978. 109–161.

³ Pl.: RADBRUCH, G.: Anselme Feuerbach, précurseur du droit comparé. In: *Introduction à l'étude de droit comparé. Recueil d'études en l'honneur d'Édouard Lambert*. Sirey-LGDJ, Paris, 1938. 284–291.

⁴ Pl.: CAIRNS, J. W.: Development of Comparative Law in Great Britain. *The Oxford Handbook of Comparative Law* (ed. by Reimann, M.-Zimmermann R.) Oxford, Oxford University Press, 2006. 131–173.

⁵ Lásd pl. Kuhn fizikatörténeti kutatásait. KUHN, T. S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest, 2002. 36–54.

irodalom elemző feldolgozásával, valamint a tudományfilozófia egyes kérdéseire vonatkozó szakirodalom segítségével kívánta elérni a dolgozat.

II. A kutatás módszere

A dolgozat alapvetően elmélettörténeti nézőpontja a rendelkezésre álló források rendszeres feldolgozását indokolta. Ezeket két nagy csoportra lehet osztani, egyrészt a tudománytörténet elsődleges és másodlagos forrásaira, másrészt pedig a tudományfilozófiához és más kérdésekhez kapcsolódó egyéb forrásokra. Az első forrás-csoport az elmélettörténeti fejezetekben (2., 3., 4., és 5. fejezet) került előtérbe, míg a második csoport az elméleti elő- és utókérdésekkel foglalkozó első és hatodik fejezetben kapott kiemelt szerepet.

A tudománytörténeti forrásokkal kapcsolatban mindenképpen jelezni kell, hogy kiválasztásuk nem valamiféle szigorú, előzetes koncepció alapján történt, hanem mindig az adott paradigmaalkotó tudományos közösség eredményeinek fényében. Azaz egy paradigma keretében azokat a szerzőket vizsgálta a dolgozat, akiket a tudományos közösség egyértelműen az adott közösség tagjainak tartott. Azt pedig, hogy ki volt egy adott tudományos közösség tagja sosem egy előzetes feltételezés alapján döntötte el, hanem az adott korszakban megjelent írások hivatkozásai illetve a tudományos közvélekedést reprezentáló egyéb munkák – például laudációk vagy más másodlagos források – vizsgálata segítségével.

Az elmélettörténeti részek alapvetően magyar, angol és francia nyelvű forrásokra épülnek, abban az esetben pedig, amikor német szerzők munkásságáról volt szó, akkor mindig a szerzők műveinek fordításait vagy esetlegesen a munkásságukat feldolgozó, egyes esetekben idézetekben gazdag másodlagos irodalmat használt fel a dolgozat. A vizsgált szerzők bemutatásánál a dolgozat mindig törekedett az elsődleges források használatára, ettől a munkamódszertől egyedül Josef Kohler és Ernst Rabel eredményeinek bemutatásánál tért el részben. Az előzőektől eltekintve a másodlagos irodalom felhasználása az esztétikai részekben leginkább az intézményesülés előrehaladásához és a tudományos közösség fejlődéséhez kapcsolódó tények és események megfelelő elhelyezésénél volt szükséges.

A két tudományelméleti fejezet szintén jól körülhatárolható irodalomra épül. A kuhni tételek társadalomtudományi alkalmazhatóságát vizsgáló első fejezet részletesen elemzi Kuhn művét, illetve vizsgálja a mű egyes tételeit az arra vonatkozó másodlagos irodalom fényében, továbbá általános tudománytörténeti művekre is hivatkozik. A dolgozatot lezáró utolsó, a jogösszehasonlítás elméleti kérdéseivel foglalkozó fejezet pedig álláspontja kifejtése és jobb bemutatása érdekében egyrészt a klasszikus kézikönyveket és munkákat idézi, másrészt pedig olyan kortárs szerzők, mint például Pierre Legrand, Jaakko Husa és Varga Csaba munkásságára támaszkodik.

A források áttekintése mellett a dolgozat eszmei hátterét alkotó, azt formáló és alakító hatásokat is meg kell említeni. Természetesen mint minden történeti jellegű munka, ez a dolgozat is komolyan támaszkodik korábbi kutatások eredményeire és egyes szerzők munkásságára. A témára vonatkozó hazai irodalomból mindenképpen ki kell emelni Péteri Zoltán *Paradigmaváltás a jogösszehasonlításban* című tanulmányát,⁶ mely a dolgozat mögött álló kérdésfeltevések és módszertani megfontolások legfontosabb inspirációs forrása volt. Péteri tanulmánya exponálta először azt a problémát a magyar jogi gondolkodásban, hogy lehetséges-e a kuhni felfogás segítségével a jogösszehasonlítás történetét bemutatni, és ezzel a

⁶ PÉTERI Z.: Paradigmaváltás a jogösszehasonlításban?. In: *Placet experiri – Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor tiszteletére* (szerk. Raffai K.). Print Trade, Budapest, 2004. 228–238.

dolgozat legfontosabb kiindulópontját – a kuhni gondolat és a jogösszehasonlítás történetének összekapcsolását – alapozta meg.

A külföldi irodalomból a dolgozat szemléletére két, hangsúlyaikban egymástól jelentősen különböző szerző munkássága gyakorolt meghatározó hatást. Egyikük Marc Ancel, másikuk pedig Léontin-Jean Constantinesco volt. Ancel több, leginkább a francia jogösszehasonlítás történetéről írt tanulmányát is áthatja egy sajátos, csak rá jellemző dinamikus megközelítés, ugyanis az összehasonlító jog kérdéseit mindig tudománytörténeti perspektívába ágyazva mutatja be, és gyakran az egyes felfogások korszakolására is kísérletet tesz.⁷ Ez a dinamikus és az egyes gondolkodási irányokat egymástól megkülönböztetni törekvő megközelítésmód döntően formálta a dolgozat nézőpontját, ugyanis nyilvánvalóvá tette azt, hogy a jogösszehasonlításról vallott elképzelések koronként változnak, továbbá azt is jelezte, hogy az egyes korszakok koncepciói gyakran nem hozhatók egymással közös nevezőre. Ancel előbbi meglátásai mind a kuhni értelemben felfogott paradigmákon alapuló tudománytörténeti értelmezés és annak helytállósága irányába mutattak.

Ancel dinamizmusával szemben Constantinesco munkássága alaposságával és enciklopédikus gazdagságával hatott a dolgozatra, mivel egy olyan tudománytörténeti ideált állított elé, mely felé lehet ugyan törekedni, de elérni lehetetlen.⁸ A Franciaországban dolgozó román professzor könyvei és az e művek háttérében álló hatalmas forrásanyag képezte a dolgozat elmélettörténeti kutatásainak alapját és egyben ahhoz a legfontosabb kiindulópontokat is biztosította, noha e dolgozat korszakolási törekvése alapvetően tér el Constantinesco értelmezésétől. Constantinesco művei nélkül a dolgozat valószínűleg elsiklott volna számos olyan apró részlet felett, melyek az összefüggések későbbi felvázolásánál és értelmezésénél lényegesnek bizonyultak.

A dolgozathoz szükséges szakirodalom összegyűjtése közel öt éves anyaggyűjtés eredménye, és ebben kiemelt segítséget nyújtott a PPKE-JÁK könyvtárának, az MTA-JTI könyvtárának, az Országgyűlés könyvtárának és a Leuveni Katolikus Egyetem jogi és központi könyvtárának állománya. A könyvtárak mellett a kutatás során a dolgozat a Heinonline elektronikus adatbázisára is támaszkodott egyes olyan forrásoknál, melyek nyomtatott formában nehezen elérhetőek.

III. Az értekezés rövid bemutatása, a tudományos eredmények ismertetése

A dolgozat tartalma, szerkezete:

A dolgozat hat fejezetből áll és a munka gerincét a jogösszehasonlítás három paradigmáját valamint a magyarországi jogösszehasonlítást bemutató, alapvetően eszmetörténeti fejezetek alkotják. E fejezetek az adott paradigmák részletes bemutatására törekszenek, a paradigma elméleti kereteinek vizsgálata mellett az intézményesülés fejleményeit és a tudományos közösség változásait is figyelemmel követik. Az olvasó e részeken keresztül megismerheti a 19. század második felében meghatározó történeti-evolucionalista paradigmát, a 20. század első évtizedét és a két világháború közötti időszakot domináló *droit comparé* paradigmáját, és a 20. század ötvenes éveitől kialakuló modern összehasonlító jogi paradigmát. E fejezeteket egészíti ki a magyar jogösszehasonlítás történetének az előbbi paradigmák segítségével

⁷ Pl.: ANCEL, M.: Les grands étapes de la recherche comparative au XXe siècle. In: *Rechtsvergleichung* (hrsg. Konrad Zweigert – Hans Jürgen Puttfarken). Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1978. 350–360.

⁸ Vö: CONSTANTINESCO: *i. m.*

történő újraértelmezése, mely szakít a hazai jogösszehasonlításról kialakult, Szabó Imre által marxista előfeltevések mentén felrajzolt képpel.⁹

Az értekezés első és lezáró fejezete alapvetően nem eszmetörténeti érdeklődésű, hanem a tudománytörténet-írás előkérdéseire és az eszmetörténeti kutatásból levonható következtetésekre kérdez rá. Az első fejezet arra keresi választ, hogy hogyan alkalmazható Thomas Kuhn tudományfilozófiája a jogösszehasonlítás kutatásában, valamint részletesen megvizsgál olyan kérdéseket is mint a paradigmaváltás problematikája a társadalomtudományokban vagy a Kuhn által „paradigma előtti időszaknak” nevezett tudománytörténeti szakasz felhasználhatósága a jogösszehasonlítás történetének értelmezésében. Az utolsó, konklúzív jellegű fejezet pedig a korábbi elmélettörténeti kutatások fényében a jogösszehasonlítás egyes, a szakirodalomban gyakran felmerülő tudományelméleti kérdéseit tekinti át. E rész többek között foglalkozik a tudomány autonómiájának problematikájával, a tudománytörténet több elemből felépülő szekvenciális természetével, vizsgálja a jogösszehasonlítás természetéhez és céljaihoz kapcsolódó kérdéseket, valamint részletesen kitér a legújabb fejleményekre is, megvizsgálva egy újabb paradigmaváltás és a módszertan további fejlődésének lehetőségeit.

Az értekezés tudományos eredményeinek összefoglalása

A dolgozat tudományos eredményei alapvetően két nagy részre oszthatók. Az első csoportba a *tudományelméleti eredményeket* sorolhatjuk, beleértve mind a tudományelmélet előkérdéseit, mind a tudománytörténetből következő tanulságokhoz kapcsolódó eredményeket. Az eredmények második csoportját a dolgozatban megfogalmazott *tudománytörténeti következtetések* jelentik, melyekből kirajzolódhat a modern jogösszehasonlítás történetek átfogó bemutatása és értelmezése.

A dolgozat legfontosabb *tudományelméleti következtetése* minden bizonnyal annak bizonyítása, hogy a modern jogösszehasonlítás tudománytörténetének bemutatásánál gyümölcsözően alkalmazható a Kuhn nevéhez kötődő, a tudományos paradigma fogalmán alapuló tudományelméleti megközelítés. Természetesen ahhoz, hogy az alapvetően a természettudományok körében megalkotott elmélet a társadalomtudományok világában is felhasználható legyen, bizonyos pontokon annak alapfogalmait a társadalmi-történeti jelenségek egyedi jellemzőihez kell igazítani.

E pontnál a dolgozat érvelésnek kiindulópontja az, hogy a társadalomtudományok által vizsgált társadalmi-történeti jelenségek markánsan különböznek a természettudományok kutatási tárgyát alkotó jelenségektől és ez az eltérés a természettudományok története alapján megalkotott kuhni elmélet egyes pontjainak módosítását is szükségessé teszi. A társadalomtudományok által vizsgált jelenségek ugyanis az emberi létezéshez kapcsolódnak, az pedig nehezen vitatható a történelmi tapasztalatok alapján, hogy az emberi cselekvésekből kirajzolódó társadalmi-történeti jelenségek objektív, a természeti jelenségekkel megegyező szintű mechanikus modellezése lehetetlen. Ebből pedig az következik, hogy a társadalmi-történeti jelenségek sosem értékelhetők tisztán mechanikusan vagy cél-racionálisan – azaz kizárólagosan egy meghatározónak vélt szempont alapján, hanem a természettudományinál árnyaltabb megközelítésre van szükség az emberi jelenségekkel dolgozó tudományokban. A dolgozat álláspontja szerint a legtágabban felfogott emberi jelenségekben tudományos szempontból mindig benne rejlik több, tudományosan ugyanannyira védhető értelmezési lehetőség.

⁹ SZABÓ I.: Az összehasonlító jog Magyarországon. In: SZABÓ I.: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. KJK, Budapest, 1967. 196–218.

Ennek az inherens, a társadalmi-történeti jelenségek természetéhez hozzátartozó értelmezési-pluralitásnak pedig a paradigmaelméletben az a jelentősége, hogy a társadalomtudományok körében az egymást követő paradigmáknak a természettudományit megközelítő precizitású időbeli elválasztása lehetetlen. Ezért helyesebb a paradigmák párhuzamos létezésének lehetőségét elfogadni, mivel könnyen elképzelhető, hogy egy adott probléma kapcsán több eltérő értelmezés is létezhet egymás mellett és mindegyikre felépülhet egy paradigmaalkotó tudományos közösség. A dolgozat ezt a következtetést az olasz Del Vecchio munkásságával illusztrálta, aki jogösszehasonlítással foglalkozó írásaiban következetesen a történeti evolucionalista paradigma követője maradt és annak előfeltevéseit fejlesztette tovább, noha miközben tevékenységét végezte, már egyértelműen a jogösszehasonlítás második, alapvetően gyakorlati és jogegységesítésére törekvő paradigmája volt az uralkodó.

Az értekezés második fontos tudományelméleti eredménye annak tisztázása, hogy milyen módon kell a kuhni paradigmaváltás modelljét a társadalomtudományok természetéhez igazítani. A dolgozat megközelítése szerint ezt a feladatot úgy lehet megoldani, hogy a kuhni elméletben kulcsszerepet kapó anomália és válság fogalmát az eredeti megközelítéshez képest enyhébb jelentéstartalommal kell megfogalmazni – az anomáliát célszerű egy minőségileg új problémaként felfogni, mely a paradigma alapjait alkotó strukturális elveket kihívások elé állítja és így benne szerkezeti feszültségeket indukál, a válságot pedig az anomáliák által életre hívott, az adott paradigma keretében megnyugtatóan meg nem válaszolható kérdések összességéeként –, és ezzel párhuzamosan már a paradigmaváltás fogalmát is módosítani lehet. A dolgozat szerint ugyanis, különös tekintettel az előbbieken említett, az ismerettárgyban benne rejlő értelmezési-pluralításra, a paradigmaváltást a társadalomtudományok világában helyesebb olyan meghatározó hangsúly-áthelyeződésként felfogni, amely a strukturális előfeltevések korábbi csoportjáról a válság kapcsán létrejött újabb kutatási feltevések irányába történik.

Az előzőekkel összhangban azt is hangsúlyozni kell, hogy a válság előtti paradigma nem biztosan tűnik el teljesen és végérvényesen, elképzelhető, hogy évtizedekre háttérbe szorul vagy csak marginális szerepet játszik a tudományos életben. A párhuzamosan létező paradigmák között mindig létezik egy domináns, a tudományos gondolkodás fő áramának tekintett paradigma, de vele párhuzamosan a korábbi paradigmák is korlátozott hatást gyakorolhatnak a tudományos gondolkodásra.

A tudományelméleti kérdések kapcsán a tézis harmadik fontos következtetése, hogy a Kuhn által „paradigma előtti” állapotnak nevezett tudománytörténeti időszak fogalma kiválóan felhasználható a jogösszehasonlítás történetének értelmezéséhez is. A „paradigma előtti” állapot és az első paradigma kialakulásának elválasztásával Kuhn valójában a modern tudományosság *sui generis* természetét kívánta kihangsúlyozni, ugyanis elméletében a „paradigma előtti” időszakra az egységes elméleti előfeltevések elfogadásának hiánya és a különféle elméleti koncepciók versengése jellemző. Az első paradigma kialakulásával egy adott tudományterületen ez a pluralitás megszűnik, mivel a paradigma elfogadása a tudományos közösség által osztott tudományos tételek egységesüléséhez vezet. E megkülönböztetés segítségével az összehasonlító jogi irodalomban olyan, gyakran vizsgált kérdések is mint, az ún. „előfutárok” problémája is megoldható, mivel az „előfutárok” körébe tartozó, mind elméletileg, mind gyakorlatilag igen divergens és előfeltevéseikben sem homogén kísérleteket a „paradigma előtti” állapot fogalmának segítségével közös nevezőre lehet hozni. Ezek ugyanis olyan kísérletek voltak, ahol még hiányoztak a paradigma alapjait alkotó közösen osztott előfeltevések és ezért nem sorolhatók be egyetlen paradigmába sem. A jogösszehasonlítás történetében is kiemelkedő fontosságú pillanat az első paradigma kialakulása, mely alapvetően változtatta meg e tudományterület történetét.

Az előbbi tudományelméleti előkérdések tisztázása mellett, a dolgozat *a jogösszehasonlítás egyes gyakran vitatott elméleti kérdéseivel* kapcsolatban is megfogalmazott több tézist. Elsőként a dolgozat vitába száll azzal, a magyar szakirodalomban már többször is megfogalmazott állítással, hogy a jogösszehasonlítás fejlődése mögött mindig valamilyen „társadalmi megrendelés” áll. E megközelítés alapvető problémája, hogy marxista filozófiai kiindulópontjai miatt a tudomány eszközként való felfogását teszi magáévá és ezzel elzárja magát azoktól a perspektíváktól, melyeket a tudomány autonóm jellegének elfogadása jelenthet egy tudománytörténeti kutatás számára. Kuhn egyértelműen a modern tudományosság belső és szervezeti önállóságban megnyilvánuló autonómiáját vallja és ez a kuhni alapokon zajló elmélet-történeti kutatásokat is meghatározza. A dolgozat nem tagadja, hogy a társadalmi, és így a tudomány szféráján kívüli hatásoknak lehet szerepe a jogösszehasonlítás történetében, azonban ezek a hatások leginkább a paradigmaváltások során érezhetők, mert a paradigmaváltást követően már a paradigma belső fejlesztésére és nem a külső körülmények hatásaira kerül a fő hangsúly a tudományos közösség tagjainak munkájában.

Ezt követően a dolgozat rámutat arra, hogy a modern jogösszehasonlítás fejlődése a paradigmák egymásutánosságából kirajzolódó szekvencia történeteként is bemutatható. Ez a szekvencia, mely megfelelhet a tudomány braudeli értelemben felfogott önálló időskálájának is, három, egymástól minőségileg is különböző elemről épül fel: (i.) a normális – vagyis a „rejtvényfejtő” – tudományos kutatási tevékenységből, (ii.) a paradigma fejlődése során megjelenő új problémák miatt kialakuló anomáliákból és az ezeket összegző válságból és (iii.) magából a paradigmaváltásból. E három elem megkülönböztetése a modern jogösszehasonlítás történetének jobb megértését teheti lehetővé, mivel segíthet megérteni az új problémák kapcsán megjelenő válságok és az új paradigmák képében megvalósuló folytonos újrakezdések jelentőségét.

A jogösszehasonlítás irodalmának egyik „örökzöld” témája a jogösszehasonlítás mibenlétének kérdése, azaz a tudomány vagy módszer problematikája. A dolgozat egyértelműen állást foglal ebben a kérdésben, mivel megállapítja, hogy a jogösszehasonlítás Kuhn tudományfogalma összes feltételének megfelel és ezért ebben az értelemben tudománynak tekinthető. A jogösszehasonlítást ugyanis (i.) autonóm tudományos közösség műveli, (ii.) létezik egy hozzá kapcsolódó – tanszékekből, kutatóintézetekből, egyesületekből és folyóiratokból álló – intézményi háló, mely lehetővé teszi a tudományos közösség tagjainak egymás közötti kommunikációját és emellett biztosítja a „paradigmába belépő” fiatal tudósgeneráció képzését és szocializációját, (iii.) valamint olyan szilárd és koherens elméleti alaptételekkel rendelkezik, melyekre egy tudományos paradigma és a paradigma keretei között végzett rendszeres kutatómunka felépíthető. Ezt a megállapítást a jogtudomány általános keretei között is elhelyezhetjük, mivel Kuhn sem tagadta, hogy a tudományos közösségeket nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is tagolni lehet, ilyen értelemben pedig a jogösszehasonlítás az általános jogtudomány egy olyan önálló, alacsonyabb szintű területe, mely kielégíti a tudományosság összes feltételét.

A jogösszehasonlítás koronként változó céljai vonatkozásában a dolgozat arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudományos célkitűzések nem tekinthetők a jogösszehasonlítás tudományos jellege szempontjából döntő fontosságú faktornak, hanem jelentőségük sokkal inkább abban áll, hogy elemzésükön keresztül az összehasonlító joggal foglalkozó tudományos közösséget orientáló értékekhez is közelebb juthatunk. Az elmélet-történeti kutatások alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az összehasonlító jogi kutatások háttérében mindig rejlik egy érték-konstelláció is, melyből az adott paradigma kutatási célként is értelmezhető specifikus törekvései levezethetők. Ez az érték-konstelláció, mely a tudományos tudás előmozdítása mellett egyedi, csak az adott paradigmára jellemző értékekkel egészül ki és alkot önálló

egységet, egy paradigma leírásának és bemutatásának a paradigma szerkezetét alkotó strukturális elvek mellett a másik eleme.

A dolgozat által vizsgált utolsó elméleti problémakör a jelenkori paradigmaváltás kérdése. Mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomban vitatják egyes szerzők a jelenleg uralkodó paradigma alaptételeit és a jog kulturális kutatása irányába való elmozdulást javasolják a korábbi, alapvetően szabály és hasonlóság orientált felfogással szemben. E törekvések kapcsán a dolgozat több megjegyzést fogalmaz meg anélkül, hogy a vitában pro vagy kontra állást foglalna. Először is arra hívja fel a figyelmet, hogy a jog kulturális kutatása nem újdonság eszmetörténeti szempontból, mert már Josef Kohler is kidolgozott egy átfogó kulturális jogfilozófiát a 19-20. század fordulóján, és az eszmetörténeti gyökerek Savigny *Volksgeist* koncepcióján keresztül egészen az egy évszázaddal korábbi romantikus filozófiáig is visszavezethetők. A paradigmaalkotó és fenntartó rendszeres tudományos kutatás nézőpontjából pedig további probléma lehet, hogy a kulturális irányú jogi kutatás olyan követelményeket állít a jogi kutatókkal szemben, melyek nagyon nehezen teljesíthetőek. Egyáltalán nem biztos, hogy egy jogász kimerítő ismeretekkel rendelkezik más kultúrákról, ez különösen igaz lehet az Európán kívüli kultúrákra, és a túlzott interdiszciplinaritás iránti igény – szociológia, antropológia, politológia és közgazdaságtan – is komoly kérdéseket vethet fel. A kulturális irányú paradigmaváltás kérdésköre tehát leginkább egy koherens, a paradigmát fenntartani képes tudományos közösség kialakulásának problémája miatt nem dönthető el még napjainkban.

A jelenkori paradigmaváltás kérdéskörét tovább árnyalja, hogy napjaink szakirodalmában megjelentek olyan kezdeményezések, melyek a kulturális kritika egyes elemeit integrálva módszertanukba az uralkodó paradigma alaptételeinek megújítására tesznek kísérletet. Egy kortárs finn szerző például az előbbi kulturális kritikák alapján a harmadik paradigma alapját képező funkcionális módszer átdolgozását tűzte ki célul. Az ún. mérsékelt funkcionista módszer (*moderate version of functionalism*) lemond a posztmodern kritikákban leginkább vitatott hasonlósági vélelemről és elfogadja, hogy a különbözőségek kutatása egyenlő fontosságú a komparatisztika módszertanában. E módosítással pedig a szerző szerint a funkcionista módszer a kulturális kritikák ellenére is alkalmazható marad. További javaslatként merült fel a funkcionista kutatások kiterjesztése a politikai és erkölcsi premisszákat erőteljesen megjelenítő jogterületekre is – és e törekvés létjogosultságát már eredményes kutatások igazolták. Az előbbieket legfontosabb tanulsága az lehet, hogy a kulturális kritikák ellenreakciókat is életre hívtak, és ezek legfőképpen a működő paradigma alapelveit kívánják a kritikák fényében az új kihívásokhoz hozzáigazítani, nem pedig egy új paradigma kialakítására törekcsenek.

A disszertáció tudománytörténeti eredményeit a modern jogösszehasonlítás történetének egy újabb, a szakirodalomban eddig még nem vizsgált értelmezése jelenti. A vonatkozó fejezetek lényegében arra tesznek kísérletet, hogy a paradigmaelmélet segítségével, annak tudományelméleti előfeltevéseit felhasználva a 19. század második felétől rekonstruálják a jogösszehasonlítás három paradigmáját. A paradigmák rekonstrukciója során a dolgozat leginkább a paradigmát meghatározó strukturális elvek vizsgálatára törekedett, valamint figyelmet fordított a paradigma keretei között dolgozó tudományos közösség jellemzőinek bemutatására és a korszak intézményesülési folyamatainak az áttekintésére is.

A kutatások alapján megállapítható, hogy a jogösszehasonlítás modern történetében három paradigmát különböztethetünk meg: (i.) a jogfejlődés fejlődéstörvényeinek megismerésére törekvő, alapvetően elméleti irányultságú *történeti-evolucionalista paradigmát*, (ii.) a nemzeti jogok fejlesztését és a jogegységesítést elsődleges célként kitűző *droit comparé* paradigmáját, valamint (iii.) az ún. *modern jogösszehasonlítást*, mely fő kutatási területei a világ

jogrendszereinek csoportosítása és a jogintézmények társadalmilag orientált, funkcionalista elemzése volt.

A jogösszehasonlítás *első tudományos paradigmája* a 19. század második felében alakult ki, és sokat merített a korszak közgondolkodásában meghatározó pozitivista tudományosság és evolucionalizmus tételeiből. Az előbbieket mellett e paradigma szerkezetét meghatározták a 18. századtól kezdve a jogi gondolkodásban uralkodó befolyással rendelkező észjogi természetjoggal és analitikus jogelmélettel szembeni ellenérzések, mivel a paradigma képviselő általánosságban vitatták egy olyan jogelmélet kereteit, mely kizárólag *a priori* kiindulópontokra és a dedukcióra épül. A paradigma képviselő valójában arra tettek kísérletet, hogy a jogfejlődést empirikusan vizsgálva, azaz a különböző korok és különféle népek jogrendszereit összehasonlítva, megállapítsák a jogfejlődést meghatározó egyetemes törvényszerűségeket és a jogfejlődés egyes állomásait. Ez azért is volt kiemelkedően fontos, mert a paradigma egyik lényeges hipotézise az volt, hogy a jogfejlődés minden népnél ugyanazt az utat járja be és ezért a civilizálatlan népek jogrendszereinek vizsgálatával a fejlett európai népek jogtörténetének olyan korai szakaszait is meg lehet ismerni, melyekről nem állnak írott források a jogtörténészek rendelkezésére.

A történeti-evolucionalista paradigma megteremtésében angol és német tudósok játszották a vezető szerepet, a paradigma intézményi központjainak pedig az oxfordi *Historical and Comparative Jurisprudence* tanszéket, illetve a német *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* folyóiratot tekinthetjük. A dolgozat részletesen bemutatja a paradigma kezdeteit Sir Henry Sumner Maine, illetve Albert Herman Post és Franz Bernhöft módszertani tételeinek vizsgálatán keresztül, majd vizsgálja a paradigma tételeinek belső fejlődését részletesen elemezve Sir Paul Vinogradoff és Josef Kohler összehasonlító jogi téziseit. Sir Frederick Pollock és James Bryce módszertani megállapításait vizsgálva a dolgozat rámutat arra, hogy a paradigma legalapvetőbb elve a történeti és az összehasonlító módszer elválaszthatatlanságának elfogadása volt, és a két módszer összekapcsolása tette lehetővé a mind térben, mind időben gyakorlatilag korlátlan kutatásokat.

Az előbbieket alapján egy olyan paradigmateremtő tudósközösség képe bontakozhat ki az olvasó előtt, akik nem voltak képesek ugyan megváltoztatni a korszakban uralkodó, alapvetően jogpozitivisták és dogmatikus szemléletét, de mégis olyan módszertani kereteket alkottak, illetve olyan kutatási eredményeket értek el, amelyek alapján létrejött a jogösszehasonlítás első, tudományfilozófiai szempontból is megalapozott paradigmája. E paradigma kiforrottságáról árulkodik az is, hogy a 20. század első évtizedeiben bekövetkező paradigmaváltás során az új felfogás képviselői az előbbi előfeltevésekkel szemben, vagy azokkal vitatkozva fejtik majd ki álláspontjukat. A dolgozat továbbá arra is rámutat, hogy Giuglio del Vecchio évtizedekkel később megfogalmazott összehasonlító jogi munkássága is egyértelműen e paradigma körébe tartozik, és ez jól illusztrálhatja a paradigmák párhuzamos létezésének lehetőségét.

Az összehasonlító jogi gondolkodás *második paradigmája* a 20. század első évtizedében jelent meg és kialakulása szimbolikusan az 1900-as párizsi nemzetközi összehasonlító jogi kongresszushoz köthető, melynek keretében a paradigma két meghatározó „alapító atyja”, Raymond Saleilles és Édouard Lambert, megfogalmazták a jogösszehasonlításról alkotott újabb, és a korábbi paradigma felfogásával egyértelműen szembenálló téziseiket. A paradigmaváltás és a paradigma belső fejlődésének ismertetésén túl a dolgozat az 1924-ben megalapított Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia szerepét is elemzi a komparatisták tudományos közösségének bővülésében, illetve kitér a különféle – a lyoni, a párizsi és a berlini – összehasonlító jogi intézetek megalapítására is.

Saleilles, Lambert, Rabel, Lévy-Ullmann és Gutteridge összehasonlító jogi koncepcióinak elemzésén keresztül megállapítható, hogy a második paradigma legfontosabb jellemzője a módszertani kifinomultság iránti igény. A *droit comparé* paradigmájában gondolkodó szerzők a korábbi paradigma szerzőivel összehasonlítva jóval nagyobb hangsúlyt fektettek a megfelelő módszertan kidolgozására. Ez különösen azért volt fontos, mert az előző paradigma legnagyobb hiányosságát többen a módszertan kidolgozatlanságában látták. A kialakuló új módszertan több alapgondolat összefűzésének eredménye és ezek a csomópontok viszonylag könnyen azonosíthatók. A legfontosabb módszertani kiindulópont az újabb felfogást vallók számára az volt, hogy a jogösszehasonlítás nem filozófiai, hanem gyakorlati jellegű tudomány. E gyakorlati orientáció egyik legfontosabb célkitűzése a nemzeti jog tökéletesítése volt. Ez az egyszerre gyakorlati és meliorista feltevés határozta meg a további módszertani alapgondolatokat.

Ezek közül az egyik leglényegesebb, hogy a komparatista nem törekedhet a világ összes jogrendjének megismerésére, hanem meg kell elégednie az azonos civilizációs körbe tartozó fejlett országok vizsgálatával. Ezzel a nézőpontváltással a kutatás korábban térben és időben gyakorlatilag korlátlan spektruma a nyugati civilizáció körébe tartozó országokra korlátozódott. További fontos kiindulópont volt, hogy alapvetően csak a magánjogra, tehát egy igen behatárolt területre kívántak a szerzők fókuszálni és nem kívánták az összes jogterületet kutatni. Fontos még ezt azzal kiegészíteni, hogy a paradigma képviselői leginkább a jogrendszerek háttérben rejtőző hasonlóságokat keresték, mint erről a különféle *droit commun* koncepciók is tanúskodnak, nem pedig a különbségek vizsgálatára koncentráltak.

A második paradigma fő kutatási területe tehát a fejlett, nyugati civilizációs körbe tartozó országok magánjoga volt ellentétben a korábbi paradigma tematikában, térben és időben korlátlan vizsgálódási körétől. Fontos fejlemény a paradigma belső fejlődésében, hogy a kezdetben kizárólag a kontinensre fókuszáló szemlélet az első világháborút követően a *common law* rendszerekkel bővült, és így a kontinentális és angolszász rendszerekből tevődött össze a második világháborút megelőző évtizedben fejlődése csúcspontjára érő paradigma kutatási „tere”.

A kutatási tárgy ilyen mértékű leszűkítése elősegítette az aprólékos, részletkutatás irányába történő elmozdulást. E részletekre érzékeny felfogás vezette a kutatókat az új paradigmának a korszakban legmeglepőbbnek tűnő állításához. A paradigma képviselő mind amellet a nézet mellett szálltak síkra – ki bátrabban, ki visszafogottabban –, hogy az összehasonlító kutatáshoz nem elégséges kizárólag magát a jogszabályt vizsgálni, hanem annak mind jogi, mind társadalmi-politikai környezetét is figyelembe kell venni, amennyiben valójában meg kívánjuk a vizsgált jogi problémát érteni. E felismerés vezetett Lévy-Ullmann-nak az „emberi oldalt” is magába foglaló jogrendszer fogalmon alapuló kontextuális természetű megközelítéséhez vagy Rabel funkcionalista módszeréhez. Ez a felfogás mind az előző paradigmával, mind a korszak jogi gondolkodását meghatározó pozitívizmussal összevetve jelentős szemléletbeli változást jelentett és a jogi gondolkodás egy új irányának a megerősödését is előrevetítette.

Természetesen e paradigmának is megvoltak a maga vitái, melyek a paradigma belső fejlődését inspirálták. Két fő témát lehet e téren meghatározni. Noha a francia szerzők egyértelműen a jogösszehasonlítás önállósága mellett foglaltak állást, álláspontjuk mégsem vált általánosan elfogadottá, mert az angol jogászság alapvetően módszernek tekintette a jogi összehasonlítást és nem tudománynak. A különféle *droit commun* koncepciókon alapuló jogegységesítési célok is komoly kritikát kaptak a szigetország jogászeitől, mely hozzájárult annak felismeréséhez, hogy mennyi előre nem látható probléma kapcsolódhat egy jogegységesítési kísérlethez. Ezek a viták kölcsönösen stimulálták az ellentétes álláspontot valló szerzőket, és így mozgásban tartották magát a paradigmát, valamint tovább árnyalták a

vitás kérdésekről kialakult képet. A *droit comparé* paradigmája valójában csak a francia szerzők lelkesedésével és az angol szerzők szkepticizmusával válhatott teljessé, mivel mindkettő kölcsönösen feltételezte a másik létezését.

A második világháborút követően kialakult kétpólusú világrend a jogösszehasonlítás fejlődésére is döntő hatást gyakorolt. A világpolitikai realitás változása, azaz az ún. szocialista blokk megjelenése immár rákényszerítette a komparatistákat, hogy szembenézzenek a szocialista jog problematikájával. A *droit comparé* paradigmája a szocialista jogok kapcsán szinte kizárólag csak anomáliákat tudott „produkálni” – olyan tudományosan komolyan nem vehető állításokat, mint például hogy a szocialista jogok valójában nem hasonlíthatók össze ideológiai okokból a nyugati jogokkal vagy, hogy e rendszerek igazából a nyugati rendszerek degenerált és leegyszerűsített változatai –, és ez ráébresztette a tudományos közösséget, hogy e válságból csak módszertanuk megújítása útján kerülhetnek ki.

Ez a nyilvánvaló válsághelyzet tehát a korszak kutatóit új problémahorizontok felé irányította és módszertanuk lényegi átgondolására sarkallta. A paradigmában új problémaként merült fel a világ jogrendszerei csoportosításának elméleti megalapozása, illetve az eltérő társadalmi berendezkedésekből következő eltérésekre érzékeny kutatási módszer kidolgozása. A jogrendszerek csoportosítás kapcsán a dolgozat nem vállalkozik az összes, a második világháborút követően kidolgozott egyedi koncepció bemutatására, hanem az osztályozási kísérletek mögött rejlő elméleti háttér vizsgálatára törekszik egyes reprezentáns megközelítések ismertetésével. Bemutatva az Arminjon – Nolde – Wolff kézikönyv, René David, Konrad Zweigert, a *Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia*, és Åke Malmström nézeteit a dolgozat megállapítja, hogy a hetvenes évekre kialakult a jogrendszerek csoportosításának egy elméletileg megalapozott megközelítése. E felfogás elismeri az osztályozási kísérletek természetzerű viszonylagosságát (*materiebezogene Relativität* és *zeitliche Relativität*), továbbá az is megállapítható, hogy általában többtényezős és többszintű megközelítéseken alapul. A módszertan megújulását az ún. összehasonlító jogi funkcionalizmus tételeinek ismertetésével illusztrálja a dolgozat és e körben részletesen vizsgálja Josef Esser, Konrad Zweigert, és Rudolf Schlesinger módszertani megállapításait, valamint kitér a funkcionalizmussal szemben megfogalmazott posztmodern kritikákra és az ezredforduló körül elindult európai jogi, funkcionalista szemléletű kutatásokra.

A szocialista jogrendszerek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a jogrendszerek csoportosításának elméleti megalapozása lehetővé tette a szocialista jogrendszerek elhelyezését a világ nagy jogrendszerei között és így megindulhatott e rendszerek jogintézményeinek részletes kutatása is. A csoportosítási kísérletek elterjedésével a szocialista jogrendszerek egyedisége polgárjogot nyert a nyugati komparatistikában és ezzel – az ideológiai különbségek ellenére is – a szocialista jogok immár összehasonlíthatóvá váltak a nyugati jogrendszerekkel. A jogrendszerek osztályozásával valójában a harmadik paradigma „makro-szintje” jött létre, mely a világ jogrendszereit teljességükben, egymással összevetve vizsgálta.

Ezzel párhuzamosan a rabeli gyökerekkel rendelkező funkcionalista módszertant mind Németországban, mind pedig az Egyesült Államokban jelentősen továbbfejlesztették, és így a társadalmiság kérdései is megtermékenyítően beépültek a jogösszehasonlítás módszertanába. A funkcionalista módszertan így megteremtette e paradigma „mikro-szintjét”, ahol az egyes jogintézményi szintű kutatások zajlottak, a legtöbb esetben a nagy jogcsaládok közegébe ágyazva. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy mindkét előbbi terület mögött ott áll a kutatás során felhasznált jogfogalom tartalmi, társadalmi és ideológiai elemekkel történő bővülése és a jognak egyre inkább jogrendszerként való megközelítése. Ezekből az új

megfontolásokból alakultak ki a modern jogösszehasonlítás paradigmájának új strukturális elvei, melyekre számos tudományos részletkutatás épült.

A disszertáció ötödik fejezete – *a magyarországi jogösszehasonlítás történetének feldolgozása* – az előbbi paradigmák által kínált elméleti keretre épül. Ellentétben a magyar jogi közgondolkodásban a jogösszehasonlítás történetéről kialakult, alapvetően Szabó Imre tanulmányához¹⁰ fűződő képpel, e disszertáció a nemzetközi tudományfejlődés fejleményeibe ágyazva mutatja a magyar jogösszehasonlítás történetét. Tehát nem a nemzeti és a haladó erők harcára felfűzve és annak egyfajta illusztrációjaként, azaz végső soron politikatörténeti keretben, hanem az egyes, előbbieken elkülönített paradigmák magyarországi megjelenéseit vizsgálva.

A történeti-evolucionalista paradigma teljes kiforrottságában elsőként az ismert jogtörténész, Wenzel Gusztáv írásaiban jelent meg, aki 1850-ben és 1876-ban tartott az Akadémia különböző fórumain előadást az összehasonlító jogtudományról. Ezek a nyomtatásban is megjelent előadások felhívták a magyar jogászság figyelmét a jogösszehasonlításra, bemutatták a történeti-evolucionalista paradigma alapelveit és azt is jelezték, hogy ez az új jogtudományi irányzat akár még a magyar magánjog fejlesztésében is szerepet kaphat. Az első paradigma magyarországi recepciójának további fontos lépése volt Maine alapművének magyar fordításban történő megjelenése. Maine művét az összehasonlító jog kérdései irányt egyébként is fogékony Pulszky Ágost fordította *A jog őskora* címmel magyarra és megközelítőleg 120 oldal jegyzetapparátussal látta el. Pulszky jegyzetei önmagukban is megfelelnek egy önálló műnek, és bennük az *Ancient Law* 1861-es megjelenése óta publikált, és a témához valamilyen módon kapcsolódó tudományos munkára találhatunk hivatkozást.

Az első paradigma hazai ismertségét az is bizonyítja, hogy 1894 és 1895 fordulóján a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain egy olyan módszertani vita zajlott le, mely az evolucionalista jogösszehasonlítás legalapvetőbb tételeivel állt kapcsolatban. A vitát kezdeményező Reiner János kétségbe vonta a paradigma alapvető tételeit és amellet érvelt, hogy az összehasonlítás módszere csak erős fenntartásokkal alkalmazható a jogtörténeti kutatásokban, kizárólag az írott jogok megismerésénél lehet létjogosultsága. Reiner kritikáját a későbbi Jogi Lexikon összehasonlító jogtudomány szócikkét jegyző és jelentős külföldi tapasztalatokkal rendelkező Illyasevits József válaszolta meg, aki írásában az összehasonlító módszer széleskörű alkalmazása mellett érvelt és kiemelte, hogy e módszer egyesíti a jogfejlődés „*synchronistikus*” és „*chronologikus*” megközelítését és ezért minden fogyatékosága ellenére is alkalmas a jogtörténet kutatására. A századfordulóra az evolucionalista-történeti paradigma tételei tehát ismertté váltak Magyarországon és leginkább jogtörténész illetve etnográfus körökben támaszkodtak rájuk.

Az alapvetően magánjog és gyakorlat orientált *droit comparé* paradigma Magyarországon leginkább Szászy-Schwarz Gusztáv és Szászy István munkásságára gyakorolt hatást. Szászy-Schwarz igen impresszív tudománytörténeti összefüggések között vázolta fel a jogösszehasonlítás jelentőségét. Abból indult ki, hogy minden tudomány célja a megismerés egysége, tehát a tudományoknak általánosságban is egységes szemléletre kell törekedniük a partikularitás helyett. Ez a felismerése határozta meg a jogtudományok történeti fejlődéséről vallott nézeteit is, ugyanis Jheringgel összhangban úgy vélekedett, hogy a középkor még egységes jogtudományát a különféle nemzeti jogok kialakulása és a jogterületek fokozatos specializációja atomizálta és így egymástól elkülönülő, partikuláris jogterületekre bontotta fel. Ezért a 19. század elejére fokozatosan eltűnt az egyetemesség iránti igény a jogászi

¹⁰ Vö. SZABÓ: i. m.

gondolkodásból. Ezt a tendenciát törték meg a 19. század utolsó három évtizedében kialakuló új kezdeményezések, melyek a jogtudományi egyetemesség igényét fogalmazták meg. A szakterületekre töredezés és atomizáció évszázadai után tehát újra megjelent az integráció eszméje az összehasonlító jogtudomány és az általános jogtan formájában az európai jogi gondolkodásban. Az extenzív és intenzív jogösszehasonlítás fő feladata tehát Szászy-Schwarz szerint a jogi egyetemesség újbóli megteremtése.

A paradigmában meghatározó francia felfogással ellentétben Szászy nem tartotta tudománynak a jogösszehasonlítást, hanem módszerként tekintett rá. Az összehasonlító módszer felhasználásával magánjogi tankönyvében a magánjog hagyományos tudományos szerkezetének megújítására és a némettől eltérő külföldi eredmények – angol, francia, orosz, muzulmán – magyarországi bemutatására törekedett. Megállapítható, hogy Szászy tudományrendszertani koncepciójára nagy hatást gyakorolt Moór Gyula jogfilozófiai elmélete. Moórnak a jogi szaktudományokról alkotott elképzeléséből kiindulva Szászy a jogösszehasonlításnak négy nagy területét különböztette meg: (i.) az összehasonlító tételes jogtudományt, (ii.) az összehasonlító jogtörténelmet, (iii.) az összehasonlító jogszociológiát és végül (iv.) az összehasonlító jogpolitikát. Szászyt 1950-ben kényszernyugdíjazták tanszékvezetői állásából, ezt követően a tudományos élet perifériájára szorult és ezért már nem volt lehetősége általános összehasonlító jogi munkásságának folytatására, hanem egyes jogterületek összehasonlító szemléletű feldolgozásával foglalkozott.

Szászy tanszékének 1949-es megszüntetését követően úgy tűnt, hogy a berendezkedő népi demokráciának nincs igazán szüksége az alapvetően nyugati eredetű jogösszehasonlításra, azonban a hatvanas években, összhangban a szocialista blokk jogösszehasonlítással szembeni általános elutasításának oldódásával, újra megjelent a magyar jogi gondolkodásban az összehasonlítás gondolata. A jogösszehasonlítás magyarországi recepciójában vezető szerepet játszott két marxista szerző, Szabó Imre és Eörsi Gyula, akik a jogösszehasonlítással kapcsolatban megengedő, sőt a nemzetközi mozgalomban történő részvételt bátorító felfogást képviseltek. A korszak akadémiai közéletében a jogösszehasonlítást a hatékonyabb jogpropaganda szükségletével és a békés együttélés politikai alapelveinek hangsúlyozásával törekedtek legitimálni.

Szabó Imre a szocialista jogösszehasonlítás elméleti alapjainak megteremtésére törekedett és ennek keretében kiemelkedően fontos volt a jogtípus fogalom összehasonlító jogi alkalmazásának megalapozása, illetve az eltérő jogtípusok – azaz eltérő társadalmi berendezkedésű jogrendszerek – összehasonlítását lehetővé tevő „külső” és „belső” jogösszehasonlítás megkülönböztetése. Szabó munkásságának értékelésénél fontos arra is rámutatni, hogy a jogtípus fogalmának középpontba állításával, illetve a „belső” és a „külső” jogösszehasonlítás egyenrangúvá tételével Szabó képes volt megtalálni azt a „keskeny ösvényt”, mely lehetővé tette, hogy elmélete mind a hazai, mind a nyugati tudományos és implicit politikai igényeknek is megfeleljen és így bekapcsolódhasson a nemzetközi tudományos életbe. A magyar polgári jog tudományának szocialista klasszikusa, Eörsi Gyula kutatómunkájának legelső éveitől kezdve élénken foglalkozott a külföldi magánjogokkal, első összehasonlító jogi munkájaként pedig egy 1950-es szegedi egyetemi jegyzetet lehet megemlíteni. Eörsi a hatvanas évek kezdetétől újabb összehasonlító jogi tanulmányokat publikált, melyek közül kiemelkedik a károkozás tilalmáról szóló írása. Ez a tanulmány kiválóan rámutatott arra, hogy milyen perspektívák rejlenek a jogösszehasonlításban a szocialista jogtudomány számára. 1975-ben jelent meg Eörsi összehasonlító jogi *opus magnuma*, mely teljes spektrumában tárgyalta az összehasonlító polgári jog kérdéseit. A jogösszehasonlítás általános elmélete szempontjából a legfontosabbak a kötet jogrendszerekről szóló fejezetei, melyekben Eörsi a kortárs nyugati komparatistákkal polemizával a jogrendszerek csoportosításának koherens, marxista elméletét dolgozta ki.

Noha Eörsi koncepciója a korszak nyugati kísérletének alapos marxista kritikáján alapul, mégis fel kell arra hívni a figyelmet, hogy minden szempontból osztja a harmadik paradigma elveit: csak a jelenkor jogrendszereit vizsgálja leginkább Európára fókuszálva, kizárólag a magánjogra koncentrálnak, valamint a többszintű osztályozás lehetőségeiből is merít. Szabó és Eörsi munkásságának értékelésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy tevékenységük egy évtizedes szünetet követően lehetővé tette az összehasonlító jogi kutatások újraindulását a hazai jogtudományban, egy olyan környezetben, mely alapvetően nem kedvezett ennek.

A kutatás eredményeinek hasznosítási lehetőségei

A disszertáció eredményeinek hasznosítása több szempontból is lehetséges. Elsőként azt lehet e pontnál figyelembe venni, hogy az elmélettörténeti kutatás tényanyaga igazolja, hogy a jogtudományok történetének kutatásában *felhasználható Kuhn paradigmaelmélete*. Emellett a tézis megjelöli azokat az irányokat, melyek szempontjából az eredetileg a természettudományok világára kidolgozott elméletet célszerű módosítani vagy „áthangolni”. Ilyen értelemben a dolgozat eredményei akár más tudományterületek önreflexiójának elősegítéséhez is hozzájárulhatnak.

További fontos hasznosítási lehetőség, hogy a dolgozat tudományelméleti és elmélettörténeti tézisei – azok egyértelműen kuhni befolyásoltsága és így egyoldalúsága miatt – számos olyan részletkérdéshez kapcsolódó *vitára adnak lehetőséget*, melyek elősegíthetik a jogösszehasonlítás történetének és mibenlétnek pontosabb megértését. A kuhni elmélettel szemben szkeptikusabb, vagy azt el nem fogadó szerzők minden bizonnyal számos ponton árnyalhatják a dolgozat egyes téziseit, és az így esetlegesen kialakuló dialógus és vita végső soron a jogösszehasonlításról vallott hazai elképzelések csiszolásához vezethet.

Harmadik hasznosítási szempontként meg kell említeni, hogy a dolgozat „nyersanyaga” kiváló lehetőséget kínál egy olyan, a jogösszehasonlításról szóló *tankönyvfejezet* megírásához, mely a kuhni elmélet belső szerkezete miatt képes lehet arra, hogy az érdeklődő hallgatókhoz közelebb hozza a jogösszehasonlítás egyes kérdéseit és így bevezesse őket a legfontosabb irányzataiba. Ez pedig nem elhanyagolható továbbfejlesztési lehetőség lehet, mivel hazánkban meglehetősen kevés a jogösszehasonlításról szóló tankönyvi szintű irodalom.

IV. Az értekezés témakörében készült publikációk jegyzéke

a. szerkesztett kötet:

A jogösszehasonlítás elmélete – Szövegek a jelenkori komparatiztika köréből (szerk. Fekete B.). Szent István Társulat, Budapest, 2006.

b. tanulmányok és rövidebb írások:

FEKETE B.: Az összehasonlító jogi funkcionalizmusról – elmélettörténeti vázlatkísérlet. *Állam- és Jogtudomány*, 2009/2. 199–227.

B. FEKETE: The Unknown Montesquieu – An essay on Montesquieu’s intellectual background. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/1. 151–159.

FEKETE B.: Jogösszehasonlítás az Európai Bíróság gyakorlatában – nemzeti és szupranacionális jogrendek interakciója a közösségi jog fejlődésében. In: *Európai jog és jogfilozófia* (szerk. Paksy M.). Szent István Társulat, Budapest, 2008. 361–372.

FEKETE B.: Henry Lévy-Ullmann (1870-1944). Egy életmű a „világjog” vonzásában. *Állam- és Jogtudomány*, 2008/4. 497–510.

B. FEKETE: Post-socialist Legal Systems in East-Central Europe – toward a Comparative Framework. In: *Legal Transitions – Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union* (ed. Elemér BALOGH et al.). Pólay Alapítvány, Szeged, 2007. 109–114.

FEKETE B.: Jogösszehasonlítás: tudományelméleti és tudománytörténeti töredékek. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/4. 555–588.

FEKETE B.: A századforduló szellemi körképe a Varázshegyről. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2. 19–29.

FEKETE B.: Két vázlat a magyar összehasonlító jogi gondolkodás tablójához. *Állam- és Jogtudomány*, 2005/1-2. 143–169.

FEKETE B.: Az első magyar összehasonlító jogi szöveggyűjtemény (Badó Attila-Loss Sándor: Betekintés a jogrendszerek világába). *Jogtudományi Közlöny*, 2005/4. 183–188.

c. szakfordítások és szaklektori munkák:

(szakfordítóként) Edouard LAMBERT: A jogösszehasonlítás tudományának általános felfogása és fogalma. In: *A jogösszehasonlítás elmélete*. 9–21.

(szakfordítóként) René DAVID: A jogösszehasonlítás, mint az általános jogászai kultúra oktatása. In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 22–24.

(szakfordítóként) René DAVID: Létezik-e nyugati jog? In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 99–105.

(szaklektorként BOYTHA Dórával) Xavier BLANC-JOUVAN: A jogösszehasonlítás különböző irányzatai és elméletei a romanista országokban. In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 31–36.

(szaklektorként) Rudolf B. SCHLESINGER: A jogrendszerek közös magja mint az összehasonlító tanulmányok egyre jelentősebbé váló tárgya. In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 116–127.

(szaklektorként) René RODIÈRE: A civilizált nemzetek jogrendszereinek osztályozása. In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 149–153.

(szaklektorként) Marc ANCEL: A komparatista és a jogrendszerek (vagy jogcsaládok). In: *A jogösszehasonlítás elmélete*, 154–158.